

57 898
93/99 Ft
H50

Mediterrán Világ

Társadalomtudományi folyóirat

39-40.

Máig kísértő múlt

A spanyol polgárháború 80 éves öröksége

■ Anderle Ádám (1943-2016)

■ Julio Aróstegui : Largo Caballero

■ Jesús Moncada

■ Federico García Lorca

■ Nők a spanyol polgárháborúban

Nemes Krisztina

Regénybe zárt emlékezet – Jesús Moncada: *Szoborgaléria*

Abstract

The Spanish Civil War is a collective trauma determining Spanish modern history up to our days. Its memory is conserved in Spanish public thought in three different forms. The most firmly rooted are the francoist myth of the crusade and the myth of the democratic transition: equal culpability of the sides and reconciliation. The myth of the republicans who fought for the democracy is rather present in the literature but it is not rooted in the public consciousness. *The gallery of the statues* is a novel of republican memory born in the Catalan intellectual homeland that shows the war and the postwar period in the microcosmos of the Ebro Valley. According to readers' opinion of the 90-s: a substantial and catartic book to be read.

Keywords: collective trauma, memory politics, intellectual homeland, republican memory in Catalan literature

Absztrakt

A polgárháború a spanyol kortárs történelmet máig ható érvénnyel meghatározó kollektív trauma. Emlékezete három különböző mítosz mentén íródott bele a spanyol közgondolkodásba, melyek közül a leginkább meggyökerezett a keresztes háború francóista mítosza, valamint a demokratikus átmenet egyenlő bűnösség és megbékélés mítosza. A demokráciáért harcolók köztársaságpárti mítosza inkább az irodalom terén van jelen, de nem hatotta át a spanyol közgondolkodást. A *Szoborgaléria* a köztársaságpárti emlékezetet nyíltan felvállaló regény, mely a katalán szellemi hazában született és a háborút egy Ebro menti mikrokosmoszba állítva mutatja meg. A kilencvenes évek olvasói véleménye alapján: alapvetően szükséges, katartikus olvasmány.

Kulcsszavak: kollektív trauma, emlékezetpolitika, szellemi haza, köztársasági emlékezet a katalán irodalomban

Ebben az emlékezetkultúra konjunktúrájának nevezett korszakban, ahol emlékezet és történelem bonyolult összefüggéseinek vizsgálata korszakunk megértése és feldolgozása szempontjából egyaránt fontos kérdés, sokan sokféleképpen próbálták megfogalmazni az emléktartalmak és a historiográfiai gyakorlat között létező összefüggést. Felértékelődött a tanúk, a még élő tanúságtevők szerepe a történeti kutatásokban, melyek tudományos elfogulatlanságát korábban többek között az biztosította, hogy a történészek forrásként kizárólag a levéltárak polcain sorakozó hiteles dokumentumokkal dolgoztak.¹ A történészek szemében mindig gyanús, részrehajló és szubjektív emlékezet azonban mára polgárjogot nyert a történeti kutatásban, s mint a madridi Complutense Egyetemen alapított Történelmi Emlé-

kezet Tanszék példája is mutatja, a historiográfiai kutatások egyik területévé vált. Az emlékezet korát éljük, és a tanúságtézés korát.

Különösen igaz ez az emlékezetkonjunktúrára vonatkozó megállapítás Spanyolország esetében, ahol még korántsem ért véget az emlékezetek háborúja. Ahhoz, hogy megértsük, hol húzódnak a frontvonalak ebben a jelenleg is zajló mnémonikus küzdelemben, a spanyol polgárháborúig kell visszamennünk, a spanyol kortárs történelmet meghatározó kollektív traumáig. Kollektív traumának azt a jelenséget nevezzük, amely erőszakos cselekmények révén egy (etnikai, vallási, nemzeti) közösség életében törést okoz, s annak jövőbeli fejlődését akadályozza, s ilyen esemény *par excellence* a háború. A háborúk kategóriáján belül a legszörnyűbb tragédiák a polgárháborúk, amelyek nyomán a legvalószínűbb, hogy egymásnak ellentmondó emlékezeti hagyományok alakulnak ki, mint az Spanyolországban máig ható módon megfigyelhető, s amit Antonio Machado oly gyönyörűen megfogalmazott Campos de Castilla (1907–1917) című kötetének egyik versében: „Espanolito que vienes/al mundo, te guarde Dios:/una de las dos Españas/ha de helarte el corazón.” (*Kicsi spanyol, ki születsz e világra, a Jóisten vigyázzon rád, mert szívedet jéggé dermedti az egyik vagy a másik Spanyolország.*)

A spanyol polgárháborút nevezhetjük totális háborúnak, mert kiterjedt az ország egészére, s egyaránt voltak katonai, társadalmi, ideológiai, kulturális, vallási és etnikai vetületei, s azt lehet mondani, hogy nem volt senki, aki valamely fent említett közösséghez való tartozása révén e háborúból kimaradt volna. A kollektív traumák elkerülhetetlen következménye a rájuk való emlékezés, s e tragédiák nagyságának egyik mércéje lehet emlékezetük tartóssága. A spanyol polgárháborút igen nagy traumának gondoljuk, hiszen kitörése 80. évfordulóján is élő és megosztó emlékezet, amelyre nem tekinthetünk objektíven tanulmányozható történelmi témaként.²

A traumatikus élmény fogalma a pszichológiából származik, s Freud az ilyen traumatikus élmények feldolgozására az *emlékmunka* terápiáját javasolta. Ez képes értelmezni a kényszeres cselekvés formájában megjelenő elfojtott traumát, s miután a páciens betegségét elismeri és felvállalja, utána megkeresheti a múltjához fűződő autentikus viszonyt, s a kényszeres ismétlést átfordíthatja az egyén számára hasznos, építő folyamattá. Amikor egy társadalom kollektív traumájáról beszélünk, ugyanezzel a mechanizmussal állunk szemben: az emlékezet túlsúlya (az állandó emlékező rituálék, emlékműavatások, az ünnepi kalendárium által előírt állami jeles napok felvonulásai, tömegrendezvényei) ismétléskényszerhez hasonlít, és megismétlő emlékezetet teremt, mely nem tűri a kritikát, és nem szolgálja a megbékülést. Ugyanez érvényes az elfojtásra, azaz az emlékezet hiányára is, amely esélyt sem ad a gyászmunka vagy emlékmunka elvégzésére, s így a gyógyulásra.

Spanyolország esetében ez a megismétlő emlékezet a Franco-rendszer emlékezetpolitikáját jelentette, amely nem szolgálta a traumát elszenvedett spanyol társadalomban a háború utáni győztesek és vesztesek megbékélését, s a társadalom új, közös célok érdekében történő integrálását. Josep Benet katalán politikus, történész

és kiadó szavaival szólva, a Franco által elkövetett sok bűn legnagyobbika az a Caudillo háború utáni politikája volt.³ Franco ugyanis a legyőzöttekkel szemben a *damnatio memoriae* módszerét alkalmazta, vagyis emlékezetüknek még az írmagját is kiirtotta. Birtokba vette az időt és a teret egyaránt, hiszen az utcák, közterek, épületek az új, francóista mitológia történelmi-politikai eseményei és személyiségei nyomán kapták nevüket, s a diktátor a francia forradalmárokhöz hasonló lendülettel új kalendáriumot is írt, amelyben 1936 A Győzelem Első Éve, 1939 pedig A Győzelem Éveként szerepelt. Az egyházi rituálék, a mártírokra való emlékezés szintén a keresztes háborúnak titulált katonai felkelés győzelmének emlékezetét állandósította csakúgy, mint a katonai parádék és megemlékezések. Az országban mindenütt felállították a *Caídos por Dios y por España*, azaz az Istenért és a Hazáért Elestek emlékműveit, s a templomok falán kőbe vésett listákon jelezték azoknak a nevét, akik Franco oldalán harcolva veszítették életüket. Politikai vallást csináltak az elesett hősök kultuszából, melynek ékes bizonyítéka a Valle de los Caídos templomának és kultushelyének koncepciója. Eközben a *damnatio memoriae* sújtotta másik Spanyolország nem temethette el halottait, nem kapott munkát, nem hallathatta a hangját. A háború utáni időktől egészen a hatvanas évekig szigorú és kegyetlen politikai megtorlás és elnyomás áldozata volt. Ennek a korszaknak az emlékezete Spanyolországban csakis egyoldalúan a győztesek emlékezete volt, melyben a keresztes háború a nemzetközi kommunizmus felett aratott fényes spanyol győzelmek egyikeként tündökölt.

A hatvanas évektől kezdve az emlékezetpolitika a hadi győzelmeket arató, dicső hadvezér képe helyett az ipari fejlődést megvalósító, vízierőműveket építő, gépesítést, modernizációt, fejlődést hozó vezér képét propagálta, és 1964-et A Béke 25. Évének nevezte,⁴ ám a legyőzöttek hangja az országban továbbra sem hallatszott, az ő emlékezetüket a köztársasági emigráció képviselte, amely természetesen homlokegyenest ellentmondó tételeket hangoztatott, mint a francói propaganda. Az ő szemszögükből nézve a polgárháború a köztársasági legitimitás védelmében folyt, amely az ország demokratikus fejlődése irányában kötelezte el magát.

A Franco halála után megkezdődött demokratikus átmenet reálpolitikai elvek alapján békésen, szélsőségektől mentesen ment végbe, amelynek során a szembenálló felek mindegyike belátta, hogy nem számíthat végleges győzelemre, s így kiegyezett. Mint azt sok helyen hallhattuk hangoztatni, „a demokratikus átmenet folyamatát a megbékélés és az egyetértés szelleme valamint a pluralizmus iránti tisztelet és minden gondolkodásmód békés védelme jellemezte”.⁵ Az 1977-es amnesztiaörvény kiszabadította a börtönből a politikai elítélteket, de egyben büntetlenséget adott a korábbi hóhéroknak. Az 1982–1996 között hatalmon levő szocialista párt „nemzeti megbékélésre” törekedett, s nem adott ki olyan nyilatkozatot, melyben elítélte volna a Franco-rendszer bűneit. A polgárháború kitörésének 50. évfordulója alkalmából 1986-ban, minden spanyol miniszterelnökeként mondott beszédében Felipe González úgy vélte, hogy a háború már véglegesen átlépett a

történelem kategóriájába, s a spanyolok kitörölték élő emlékezetükből.⁶ Egy későbbi interjúkötetben a volt miniszterelnök a következőt vallja kormányzásának éveiről: „felelősnek érzem magam, mert nem nyitottam vitát a történelmi múltunkkal kapcsolatban a polgárháborúról és a Franco-rendszerről akkor, amikor valószínűleg a legalkalmasabb lett volna”, „így elveszett történelmi emlékezetünk egy része”, majd jelzi, hogy ez a mulasztás lehetővé tette a jobboldal számára, hogy „megtagadja annak elismerését, milyen borzalmakat jelentett a diktatúra, s ezt megteheti anélkül, hogy bármilyen következménye lenne társadalmi vagy választói szavazatszerzés tekintetében.”⁷ A demokratikus átmenet és a szocialista kormányzás évei tehát a békés átmenet érdekében eltemették a köztársaságpárti emlékezetet, mely korábban a tiltás később pedig a „sebek felszaggatásának” veszélyét elhárítandó⁸ továbbra is kimondatlan/kibeszéletlen maradt. A történészek körében a spanyol polgárháború, mint Spanyolország történelmének meghatározó és megkerülhetetlen eseménye, természetesen nagy figyelmet kapott, és az irodalmi alkotásoknak is máig az egyik leggyakoribb, és háttérként szinte mindenütt jelenlévő témája.⁹ Ezek a szakmai és művészeti körök azonban nem hatották át a társadalom egészét, és a spanyol társadalomban nem alakult ki olyan osztársadalmi megegyezés, amely a múltképet átalakította volna. Mint azt Ángel Luis López Villaverde a spanyol emlékezetkultúráról írott összegző cikkében megállapítja, Spanyolországban három különböző nemzedéki emlékezettel találkozunk, melyek mindegyike megalkotta a maga mítoszait: 1) „a hősi geszta”, a francóista mítosz, 2) az „egyenlő arányban való kollektív bűnösség”, a demokratikus átmenet mítosza, 3) s a harmadik, „a demokráciáért harcolók” mítosza, ami a köztársaságpártiaké. A szerző kihangsúlyozza, hogy az első kettő emlékezet, vagyis a nemzeti felkelés július 18-ája és az egyenlő arányú bűnösség emlékezetei bizonyultak tartósnak.¹⁰

A harmadik emlékezeti hullám, a köztársaságiaknak „az emlékezet visszaszerzésére” irányuló törekvése a kilencvenes évek közepétől indult. Ez szorosan kötődik ahhoz az igényhez, hogy a diktatúra áldozatainak erkölcsi és jogi kárpótlást szerezzenek, a tömegsírokat feltárják, a halottakat méltón eltemethessék, és ezzel zárhassák le a múltat. Nehéz ugyanis olyasmit elfelejteni, amiről nem tudunk.¹¹ Az emlékmunka csakis akkor kezdődhet meg, ha a tények birtokában vagyunk. Ezt a munkát pedig Spanyolországban már a tényekhez való hozzáférés korlátozott volta is gátolja.¹² Az emlékezet visszaszerzésének pártján állók (Francisco Espinosa Maestre, Alberto Reig Tapia, Ricard Vinyes, Paloma Aguilar stb.) azt állítják, hogy a csöndpaktum, ha nem is papíron, de létezik, mert igen nehezített a dokumentációhoz való hozzáférés, főként a katonai levéltárak esetében, és az akadémiai közeg nemigen igyekezett feltárni a „francóizmus tömeggyilkosságait”. A két oldal azonos mértékű bűnösségét valló és az 1977-es amnesztia törvényt a bosszúról való lemondásként, tehát pozitívként értékelő és a történészek az emlékezetpolitikától való távolmaradását hirdető, az átmenet generációjához tartozó történészek (pl. Santos Juliá) azt állítják, hogy a történettudomány mindig is foglalkozott a polgárháború és a diktatúra történetével, nem próbálta a

csönd burkába rejteni az áldozatokat és a traumákat, de tudományos szempontból nem tartja korrektnek az áldozatok hangja melletti elköteleződést. Ez a tudományos, közéleti, politikai semlegesség és megbékélésre törekvés azt eredményezte, hogy a jobboldal hatalomba való visszatérése (José María Aznar miniszterelnöksége, 1996–2004) idején felerősödik a jobboldal által képviselt emlékezeti vonal, vagyis megjelenik a neofrancóista revizionizmus a történetírásban, a publicisztikában és a politikai irodalomban. Az Európa Tanács, az Amnesty International, a belső memorialista mozgalom (ARMH) követelései és a történelmi emlékezet törvénye (2007) ellenére a bűnök és a tömegsírok máig nagyrészt feltáratlanok. A 2007-es törvény ugyan kimondja, hogy a Franco-rendszer bíróságai által kimondott ítéletek illegitímek, ennek azonban nincs jogi vonatkozása, hiszen a nemzetközi jog az érvénytelenség kifejezést használja (*illegitimidad, nulidad*), így a történelmi emlékezet törvénye köztes kifejezést választva jogi értelemben valójában nem érvényteleníti az ítéleteket.

Alberto Reig Tapia megállapítja, hogy a spanyol polgárháború propagandisztikus manipulációja Franco halála után is tovább folytatódik. A Franco-rendszer hosszú nyúlt évei alatt a propagandagépezet működése azt eredményezte, hogy a spanyol lakosság csak részleges és torz képpel rendelkezik a háborúról,¹³ s ezt tovább is örökíti. Ennek eredményeképp a köztársasági emlékezet, a harmadik típusú emlékezet, amelynek a „harc a demokráciáért” a mottója, s amelynek nem volt akkora tere a politikában és a közéletben, nem tudott annyira gyökeret verni és megerősödni, hogy az megakadályozza például a revizionista (nem akadémikus) történelmi művek óriási sikerét (P. Moa, C. Vidal). A közgondolkodás nem alakult át, megtartotta alapvető kétpólusosságát, melyet Antonio Machado 1912-es kötetében oly érzékletesen leírt, csak az átmenet *egyenlő mértékű bűnösség és megbékélés* mítosza tudott polgárjogot nyerni, s ez a történelmi emlékezet törvényének hivatkozási alapja is.

A kortárs történelem esetében a traumatikus közelmúlt története szálakra bomlik szét, és az egyetlen egészé össze nem fonható narratív hagyományok külön csoportokat képviselnek. A kortárs történelem valójában az élő/kommunikatív emlékezet idejében játszódik, ahol magától értetődő az érintettség. Spanyolországban, ahol megszűnt a Franco által propagált közös történeti emlékezet, sok különálló emlékezet bukkant fel, s a korábban a hivatalos történettudomány érdeklődési körén kívül elhelyezkedő csoportok emlékezete kezdte követelni saját létjogosultságát.

A köztársasági emlékezet célja az áldozatok láthatóvá tétele és annak egyértelműsítése, hogy a megbékélés nem egyenlő a megbocsátással. A hivatalos állami emlékezetből kiszorult emlékezetek a magán-, család- és csoportemlékezetekben élnek tovább. Mint azt Maurice Halbwachs munkássága óta tudjuk, 1) az emlékeket nem megőrizzük, hanem a jelenből indulva építjük fel; 2) egyedül nem emlékezünk, ahhoz szükség van az emlékezet társadalmi kereteire; 3) az egyéni emlékezet csak anynyiban létezik, amennyiben része bizonyos kollektív emlékezeteknek; 4) mivel az emlékezés a jelennel szoros kapcsolatot ápol, funkciója az, hogy az emlékekkel a jelen társadalmi reprezentációit igazolja. Ez az emlékezet a közösséggel együtt állan-

dóan változásban van, a felejtés erőinek is kitett, éppen ezért mindig időszerű jelenség. A kognitív pszichológia mai álláspontja alapján az emlékezet tényleges funkciója nem az ember által megélt dolgok rögzítése, hanem feldolgozásuk, vagyis reprezentáció készítése fogalmak és kategóriák segítségével. Az emberek és a közösségek maguk választják ki múltjuk formátlan történéshalmazából a megőrzésre és a feledésre ítélt elemeket, hogy ily módon felépítsék identitásukat. A történeti átalakulás következtében az emlékezés a közösség közegéből egyre inkább átkerült az egyéni emlékezésbe, aminek egyik megjelenési formája az irodalom. Az emlékezés helye tehát a társadalom helyett az egyéni psziché, az ismétlés funkcióját pedig a felidézés tölti be, vagyis az emlékezet széttöredezik, magánüggyé válik. Ugyanakkor, mint azt az irodalom esetében világosan látjuk, átveszi a kollektív emlékezet legfontosabb feladatát: azért kötelességünk egyénileg emlékezni, hogy megteremtsük a valahová tartozás érzését, és felépítsük identitásunkat. Azért olvasunk, hogy megtudjunk valamit magunkról, a közösségünkről, a világunkról, s amit olvasunk az hat a gondolkodásunkra. Épp ezért tesz szert óriási jelentőségre az az ember, aki valamilyen módon kapcsolóként szolgál egyén és emlékezete között. Ilyen „emlékezetfelelősnek” tekinthetjük a történészek mellett az írókat is.

A történelmi témájú regény, amely egy közösség emlékezetét egy adott ponton rögzíti, hozzá is járul annak alakításához, mert olvasóiban mint viszonyítási pont szerepel. Egyéni és kollektív identitásunk kialakításához a könyvek „szellemi hazaként” nagyban hozzájárulnak. Mint Ulrich Winter, a polgárháború regénybeli emlékezetének szakértője állítja: „A történelmi regény szélesebb értelemben véve politikai funkcióval rendelkezik. Azzal, hogy a múlt és a jelen olyan olvasatait tárja elénk, amelyek múltban gyökerező viszonypontokként szolgálnak a kulturális identitás számára, a regény szövege nemcsak esztétikai értékeket közvetít, hanem referenciális jelentéssel is bír.”¹⁴

Fentebb már láttuk, milyen emlékezetpolitikákkal és milyen típusú nemzedéki emlékezetekkel rendelkezik Spanyolország a 20. század meghatározó történelmi traumája kapcsán. Talán éppen a csöndpaktum, a téma tabu volta a politikában, a vesztesek történelmi emlékezetének megkésett és még most is visszautasított morális helyreállítási követelései, a történeti kutatások nehézségei, a levéltárak problémái az oka, hogy ez az elfeledett köztársasági emlékezet leglátványosabban a regényirodalom lapjain és a filmekben tört magának utat. A historiográfia Franco halála után rengeteg, a köztársasági emlékezetre alapozó munkát tett közzé,¹⁵ az irodalom és a film pedig már a Franco-korszakban is jegyzett olyan alkotásokat, amelyek őrizték a legyőzöttek emlékét.¹⁶ Szinte azt mondhatjuk, hogy 1937-től kezdve a polgárháború a spanyol irodalom egyik központi témája olyannyira, hogy akár külön alműfajnak is tekinthetjük.¹⁷ Az ezredforduló utáni időszakban azonban megsokszorozódott a polgárháború emlékezetével foglalkozó alkotások száma, újabb és újabb nemzedék mesél róla, és mindig van közönség, mely vevő rá.¹⁸ A háborút felejtetni igyekvő pragmatikus politikai szemlélet ellenében a regény társa-

dalompszichológiai feladatot lát el, kibeszéli, megpróbálja életben tartani a legyőzöttek emlékét, s mint ilyen, maga is emlékezhely a norai értelemben.¹⁹ Ez az új irodalom hangot ad az áldozatoknak, ami Fernando Larraz véleménye szerint annak köszönhető, hogy a politikához hasonlóan a regény is elmulasztotta történelmi lehetőségét a cenzúra megszűnését követően, hogy értelmezze és magyarázza a múltat, mert az átmenet idején hátat fordított a polgárháború traumájának, és az ország modernizációjának és a nyitásnak örvendezett.²⁰ Az emiatt bekövetkezett csendet váltotta fel az ezredforduló környékén a „legyőzöttek hangja” az irodalomban. Az emlékezeti kötelesség azért élő imperatívusz még most is, mert a polgárháború vesztesei és az ő emlékezetük örökösei számára még nem született jogi és morális szempontból egyaránt megnyugtató megoldás a polgárháború és a Franco-korszak traumájának feloldására. Ezt a morális felháborodást és kibeszéletlen bánatot látjuk tükröződni az irodalomban is.

Lépjünk át most a katalán emlékezeti térbe, mely nyelvi és kulturális különbsége mellett az utóbbi évtizedben politikai és közéleti téren is egyre inkább igyekszik elkülönülni Spanyolországtól. Ha az irodalomra úgy tekintek, mint szellemi hazára Hugo von Hoffmansthal meghatározását használva – aki egy 1927-es beszédében azt hangsúlyozta, hogy a haza és a külföld közti határ nem a földrajzi, hanem a szellemi térben húzódik –, azzal jól érzékelhetővé válik az egy országon belül létező két különböző hagyományközösség léte. Bár a katalán irodalom nagyjainak művei természetesen mind léteznek spanyol fordításban is, gyakran maguknak a szerzőknek a fordításában, de a spanyol olvasók körében nem különösebben népszerűek. Annak ellenére, hogy a többnyelvű és kultúrájú ország közös irodalmi kincsét alkotják, mégsem úgy élnek a spanyol köztudatban, mint a közös szellemi kincs darabjai, hanem mint egy periférikus, ezért a központhoz képest némileg elmaradott kultúra termékei. Ebben a hozzáállásban nem kell feltétlenül nacionalista felhangokat keresnünk, inkább azt a természetes reakciót, amely (demográfiai és kulturálisan egyaránt) nagy népek részéről mindig éri a kicsiket, főként abban az esetben, ha a politikai térképen jelen nem lévő népek irodalmáról van szó. Az irodalmi haza az anyanyelvben gyökerezik, s ennek legbensőbb otthona a vers, mely köré épül a nemzeti irodalom többi alkotása, s az irodalmi haza tekintetében Katalónia független ország,²¹ különálló szellemi haza.

Az előadás címében szereplő regény, a *Szoborgaléria* szerzője, Jesús Moncada az aragóniai Mequinensából származik, katalán anyanyelvű, és csak az után kezdett az anyanyelvén írni, miután 1966-ban, huszonöt évesen Barcelonába költözött.²² A *Szoborgaléria* a második regénye, amely 1992-ben jelent meg.

Ez az ötvenes évek Spanyolországában játszódó regény fordulatos, izgalmas krimi. A mesterien felépített szerkezetben a személyiségrajzok, a szereplők emlékei és történetei élénk rajzolják a polgárháború utáni diktatúra társadalmát megosztó történelmi és eszmei határvonalakat, és az örök emberit, az érzelmeket, az erkölcsi kételyeket, elkötelezettséget, ami által a regény – a történelemtől eltérő módon

– képes beleszövődni az életünkbe, példát adni, elgondolkodtatni. A *Szoborgaléria* szereplői két Ebro-parti város lakói, az egyik a polgárháború kezdetétől nacionalista kézen lévő, erős katonai és egyházi tradíciókkal bíró aragón tartományi főváros, Saragossa (Zaragoza), és a másik a lignitbányászok és folyami hajósok lakta kisváros, Mequinensa. Ennek a társadalmi (katonai, egyházi, közigazgatási hivatalok – munkásosztály) és etnikai (spanyol–katalán) összetételében egymástól igen különböző közösség tagjainak barátként vagy ellenségként összekapcsolódó sorsa rajzolja ki a regény cselekménye során Spanyolország sorsát az ötvenes években.

A főszereplő, Dalmau Campells az író regényciklusának mitikus Mequinensájából kerül a provincia fővárosába, Torrellobába, ahol a regény cselekményének idején a tanítóképző végzős évfolyamának hallgatója. A karácsonyi szünidő előtt egy hónappal a laktanyákkal, kiképzőközpontokkal, egyéb katonai objektumokkal gazdagon ellátott településre motoros katonai futár érkezik, s az általa hozott hírek, a Franco-rendszer utolsó, Afrika földjén viselt 1957–1958-as háborújának hírei Dalmau sorsára végzetes befolyást gyakorolnak. De nemcsak az övére, hanem a Torrellobában sorkatonai szolgálatát töltő unokatestvérére is, akinek egységét a frontra vezénylik, mire ő, a haza dicsőségével és nagyságával a legkevesbé sem törődő, ágyúötlétel szerepre szánt Ferran megszökik a laktanyából. A szereplők cselekedeteinek mozgatórugóit a családtagok, barátok, iskolatársak történeteiből olvashatjuk ki, s ahhoz, hogy megérthessük őket, feltétlenül szükségünk van a mindig mindenki, de főleg a vesztesek által elhallgatott polgárháború és a II. Köztársaság idején történetekre, az eggyel korábbi nemzedék eszméire, erkölcsi elveire és kételyeire, melyek a csönd burkában megőrződnek, és újra megszólalnak, először csak nagyon halkán, de elnyomhatatlanul.

Emlékezetregénnyel van dolgunk, a szó klasszikus értelmében, mely megmutatja az emlékezet szükségszerű újraindulását, hiányának nyomasztó, romboló voltát, a társadalomban létező különböző emlékezethagyományok egymás mellett élését, valamint azt az önazonossági törekvésből fakadó kényszert, amellyel az új nemzedék a kirakójáték kockáit a helyükre akarja illeszteni. A *Szoborgaléria* annak a generációnak a regénye, amelyet maga az író is képvisel, amelynek tagjai a legsötétebb háború utáni években nőttek fel, s akiket a szüleik megóvtak a fájdalommal és kimondhatatlan tabukkal teli múlt tudásától. Ez egy bizonyos pontig lehetséges, de amikor a gyermek ifjúvá serdül, és elkezd nem érteni a világot, mert a rendszer által kínált hivatalos magyarázatokba kínosan nem illik bele az ő képlete, kérdéseire kezd válaszokat keresni. A főszereplő, Dalmau családjában mindkét Spanyolország képviseltette magát, de apjáról, aki a köztársaságiak oldalán harcolt, és tűnt el a háború végén, senki nem beszél neki,²³ ami egy identitását meghatározni akaró fiatal férfi számára nem elfogadható.

A küszöbön álló újabb háború, az 1957-es ifni háború, amelyről a diktatúra nem közöl híreket, de ahová a laktanyából mégis viszik a katonákat, furcsa módon analógiát szolgáltat azzal a másikkal, amelyikről szintén soha senki nem beszél. Ezt az analógiát sok tekintetben tehát éppen a csönd szolgáltatja, az információ hiánya

vagy a félretájékoztatás, ami a valóságot elfedni próbálja. A könyv minden fejezetében felbukkan a hírközlés kritikája²⁴ a Moncadától megszokott ironikus hangvételben. A két háború emlékezetének a regényben való összekapcsolódásáról az író a következőt nyilatkozta: „Az 1957-es háború a közelmúlt története, amelyről nagyon kevés szó esett, azt hiszem, még az elesettek számát sem közzölték soha. Én megéltem néhány közeli barátom szorongását, akik nem tudták, hogy viszik-e őket a harcmezőre vagy sem, s ennek a rettegésnek az attól fogva bennem munkáló emlékéből született meg a regény. (...) Valójában a polgárháborút és a háború utáni éveket akartam megírni, mert Mequinensa mindig baloldali város volt, mindig a baloldal nyert a választásokon – s ez így van a mai napig – a bányászok szavazatainak köszönhetően. (...) Emlékszem, milyen volt a háború után, nagyon sokat kellett keresgélnem és kérdezősködnöm ahhoz, hogy megtudjam, mi is történt, mert az emberek nem beszéltek, nem bíztak a gyerekek és a kamaszok titoktartásában. Ezt az élményt akartam megörökíteni a szereplők figuráin keresztül.”²⁵

A társadalmi körkép maróan gúnyos karikatúrát rajzol a kirakatban mutogatott hivatalos értékekről, s azok torzképéről, a valóságról. Nem mond ítéletet, csak nevetségessé tesz, és leleplezi a diktatúra abszurd rendszerének nevetséges mivoltát és az álszenteskedést. A hírközlés témájánál maradva jó példa erre Gomis újságíró figurája, aki az egyik helyi hírharsonánál a bírósági krónika és az *Események* rovat felelőse. A legtöbbször le kellett nyelnie a mondókáját, hiszen hivatalosan az ország nyugalmat, belső békéjét nem zavarta semmi. A diktatúra csak a bűnesetek kicsi részét engedte a napvilágra, melyeket gondolkodás nélkül az örület megnyilvánulásaként, vagy gyakrabban a sötét erők politikai machinációjaként mutatott be. Gomis városa, a bűnös, nem létezett... a börtönök üresek voltak. A cenzúra miatt az újságok csak semmiségekről locsogtak, pedig Gomis szerint nagy kár, hogy a bűnügyi statisztikákat nem lehetett nyilvánosságra hozni, mert az volt az egyetlen műfaj, amelyben Spanyolország elérte a külföld színvonalát. Gomis arról álmodozik, milyen címetek adna a híreknek, ha megírhatná őket: a polgármester anyósát lefogták csalás vádjával; ki árulja feketén a hadsereg gázolajkészletét?; kik a tulajdonosai azoknak a bároknak, amelyekben a bordélyok bezárása után tovább folyik a prostitúció?²⁶

Ezt a köztársaságpartí emlékezetet őrző és nyíltan felvállaló regényt sokat méltatták Katalóniában, nagy könyvsikert is jelentett.²⁷ Az íróra Aragóniában kissé renegetként tekintettek, mint aki aragón létező katalánul ír – a „miért ír katalánul, mikor az egy kis nyelv (vagyis kis közönség, kis siker)?” értetlenkedő kérdés spanyol interjúk esetén gyakran elhangzik. Az emlékezet tekintetében is érezhető némi nehezítés a *Trébede* című aragón közéleti, kulturális havilap irodalmi mellékletében²⁸ a Moncadával készült interjú kérdéseiből is, amelyben a riporter, az író és újságíró Enrique Vicién Mañé a következő kérdést teszi fel az írónak: „Az alapján, ahogyan szereplői alakját megrajzolja, egyesek azzal vádolhatják, hogy manicheista nézeteket vall: világosan látszik, hogy a háború veszteségeinek oldalán áll, kíméletlenül nevetségessé teszi az álszenteskedés némely formáját... Érkeztek Önhöz kritikák a szereplői

„polarizációjának” kérdésében?” Erre Moncada a következő választ adja: „Bár nyilvánvaló, hogy irodalmat írok, de nem kell semlegesnek lennem, és nem is akarok különösképpen az lenni, mert az a francóista társadalom volt manicheista, amelyben éltünk, abban a társadalomban mondták meg nekünk, hogy kik a jók és kik a rosszak. Már épp ideje, hogy az akkori rosszak is elmondják végre a maguk történeteit, nem?” A kérdésből egyértelműen kiderül, hogy a riporter véleménye szerint „politikailag nem korrekt” álláspont a köztársasági oldal szemléletével való azonosulás még irodalmi formában sem. Az író válasza pedig a köztársasági emlékezet defenzív jellegére utal, hisz nem a maga igazát hirdeti, hanem annyi év ellenpropaganda és csönd után szeretné elmesélni a történetet a maga szemszögéből.

Ez alapján az interjúrészlet alapján azt gondolhatnánk, hogy az író elfogultan köztársasági szemléletű, ami politikailag igaz, hiszen minden vele készített interjúban hangsúlyozza baloldali és köztársaságpárti nézeteit. Íróként azonban nem politikai eszmék szócsöve, hanem nagyszerű művész, akinek számos kiadást megért műveit több mint húsz nyelvre fordították le. Ennek érzékeltetésére idézek a családi levéltárban talált egyik levélből, melyet Juan Antonio Resina Navas középkortörténész írt Jesús Moncadának: „A Szoborgaléria a polgárháború általam ismert legjobb elemzése és paradigmája, ami ezentúl még szívhez szóló és tisztán érthető is. Realista módon ábrázolja a tragikus eseményeket, melyeket egy embercsoport különböző közösségeinek történeteibe ágyazva zseniálisan jelenít meg.” Majd így folytatja: „A regény szövege megdöbbentő, kemény és elevenünkbe vágó, de miért ne nevezhetnénk egyenest alapvető szükséges, katartikus olvasmánynak, amely elengedhetetlenül fontos ahhoz, hogy ezekről az eseményekről beszélni tudjunk, hogy meghallhassuk mások hangját, s hogy más megközelítésben ismerhessük meg azokat a történelmi tényeket, amelyek maig hatóan meghatározzák, hogy kik is vagyunk. Rám nagyon nagy hatást gyakorolt a könyv (meghatódtam), talán azért, mert a vesztesekhez tartozónak érzem magam, és őszintén megvallom Önnek, hogy többször elsírtam magam a könyv olvasása közben, de be kell ismernem, többször összeszorult az öklöm is.”²⁹

Azt hiszem, e levél szavai pontosan tükrözik, milyen típusú emlékezettel bírnak a polgárháború vesztesei a kilencvenes években, vagyis a demokratikus átmenet utáni második évtizedben, és azt, hogy mit jelent számukra az ő traumájukat kibeszélő művészi szó. Mivel a levél írója a katartikus szót használta, óhatatlanul is eszünkbe ötlik az ókori görög dráma társadalmi funkciója, amely a közösségi élményen keresztül a művészet eszközeivel, a felidézés és az azonosulás útján megtisztította az emberek lelkét. Ma ezt a társadalompszichológiai szerepet töltheti be a jó regény. S azok az írók, akiknek nemcsak pártpolitikai mondanivalójuk van, hanem egy bizonyos közösséghez tartozásukat felvállalva művészi és erkölcsi elhivatottságból írnak, mindig lesz szerepük a társadalom olvasó része véleményének kifeformálásában. Egy másik regényével kapcsolatban Moncada így vall a szülővárosával való közösségről: „Megdöbbentő, hogy milyen súlya van egy közösséghez tartozásnak, amikor elmúlt eseményeket kell szemügyre venni és értékelni. (...) Én a mequinensai valóság részét

képező személyként úgy tekintek magamra, mint aki beletartozik a város kollektív személyébe, amely minden regényemben megjelenik... én is azt érzem, amit a mequinensaiak, az őket érintő események kapcsán.”³⁰ S hogy ezt nemcsak érzi, hanem olyan formában tudja kifejezni, ami olvasói számára megtisztulást jelentő művészi élvezetet ad, azzal a kollektív identitás formálóinak sorát gazdagítja. Aki csak a regényeken és a filmekben keresztül közelít Spanyolország „emlékezetéhez”, annak furcsa lehet a köztársaságpartí emlékezet létjogosultságának és elterjedtségének vitatása. Ne felejtjük el, hogy volt szocialista országgént hozzánk sokáig csak a baloldali emlékezetet éltető művek jutottak el, s a hadi győztes Franco rendszere az irodalom és a film terén nemzetközi szinten is kevés sikert mondhat magáénak. A spanyol közgondolkodás területén azonban, mint azt a dolgozat első részében láthattuk, más a helyzet, amit a *Szoborgaléria* példája is jól mutat.

A részekre bomlott emlékezet Ebro-parti szálával találkozunk ebben a regényben, egy olyan, egyéni emlékezet által felépített történettel, mellyel azonosulni képes egy egész közösség (a vesztes köztársaságpartí, aragóniai katalán közösség), amelynek a történetét még nem írta meg senki. Ha szerepelnek is történetekben, csak a fősodortól távoli mellékszereplőkként vannak jelen, míg e regény lapjain főszerelőkként elevenednek meg. A regény erősen ironikus kezdő oldala kozmikus méretűre tágítva érzékelteti az erőszakos emlékezetpolitika és a szavak erejét, mellyel a rendszer irányt kíván szabni a társadalom gondolkodásmódjának: „Torrelloba dicső, katolikus és majdhogynem örök városában a nap keleten kelt. Ezt még a legszkeptikusabbak sem merték soha megkérdőjelezni. Torrellobai nemzedékek hosszú sora figyelhette meg a jelenséget évszázadokon át attól kezdve, hogy Augustus császár légiói megalapították a várost, s az iránytű feltalálása cáfolhatatlanul megerősítette... Ennek ellenére 1939-ben, épp amikor véget ért a polgárháború, akadt egy kis bizonytalanság a kérdést illetően. A provincia polgári kormányzója – fehér zubbony, kék ing, Mussolinit idéző gesztikuláció – több mint négyszer vagy ötször is felidézte a kelő nap képét, amikor a Franco tábornok bronzszobrát felavató beszédében a Haza Megmentőjének a világba való dicsőséges belépésére célzott, s eközben karjával mindig nyugati irányba mutogatott. A *meghatódott, lelkes és buzgó* tapsvihar ellenére, mellyel a tömeg a beszédet jutalmazta, mint azt a sajtóközleménybe kötelezően előre beleszerkesztett leírás tudatta az olvasókkal, a torrellobaiak lelke mélyére befészkelte magát a gyanú: hát ennyire megváltoztak a dolgok az új rezsimmel? Lehetséges volna, hogy a győztesek még az égitestek mozgását irányító törvényeket is képesek felülírni? Másnap reggel a város megkönnyebbülten felsóhajtott: a nap még mindig keleten kelt, ugyanúgy, mint a monarchia idején, ugyanúgy, mint a köztársaság idején...”³¹

Jegyzetek

¹ ARÓSTEGUI 2008. 21.

² Az emlékezet és a történelem Maurice Halbwachs szerint egymásra következnek. Ahol a múltat nem tartják többé életben, ahol nem emlékeznek, ott következik a történelem ideje, vagyis a történész terepe a már lakatlan múlt. Ezen megkülönböztetés nyomán állítja fel Jan Assmann a kommunikatív és a kulturális emlékezet fogalmát, ahol az előbbi a még élő, személyes és átadott emlékekből álló hagyományozást, az utóbbi pedig a már rögzült, csoportemlékezettől nem befolyásolt, történelmi területen álló emlékezet. ASSMANN 1999.

³ Idézi BERNECKER 2008. 40.

⁴ Manuel Fraga Iribarne tájékoztatási és turisztikai minisztersége idején (1962–1969) előtérbe került a béke és megbékélés hangoztatása a győzelem dicsőségének hangoztatása helyett.

⁵ Idézet a történelmi emlékezet 2007-es törvénye preambulumból.

<http://www.boe.es/boe/dias/2007/12/27/pdfs/A53410-53416.pdf> Exposición de motivos.

⁶ Az *El País* 1986. július 19-i számában megjelent nyilatkozatból idéz BERNECKER 2008. 48.

⁷ Az interjúkötetet Felipe González és J. L. Cebrián: *El futuro no es lo que era*. 139. id. ARÓSTEGUI 2006. 88. Így volt lehetséges, hogy sorra jelentek meg a jobboldal igazolását célzó történelmi munkák is pl. Martín Villa, *Al servicio del estado*, Planeta, Barcelona, 1984. A könyv alaptézise az, hogy a Franco-rendszer reformistái, a nyitásért küzdő fiatalok vitték véghez a király politikai reformprogramját, amely végül megszülte a demokráciát minden spanyol számára.

⁸ Ezt nevezik metaforikusan „hallgatás paktum”-nak, ami a valóságban nem kötött meg, de a kifejezés igen érzékletesen vall arról, hogy milyen árat fizettek a spanyolok a békés átmenetért, melyre úgy is utalnak, hogy az átmenet paktumot kötött a múlttól.

⁹ LARRAZ 2014. 345–356.

¹⁰ VILLAVARDE 2014. 263–283.

¹¹ RIERA 2005. 159. A főszereplő az anyja történetét kutató frónő, szeretné megtudni, hogy a különleges körülmények között „öngyilkosságot” elkövető anya valójában ki is volt. Argentín származású sógornője azt tanácsolja neki, inkább felejtse, mert bizonyos emlékekkel együtt élni lehetetlen (az ő szüleit a szeme láttára kínozták halálra). A főszereplő, azonban azt mondja: „Hajlandó vagyok elfogadni a javaslatodat, de csak akkor, ha már tudom, hogy mi történt tegnap, de nem tudok elfelejteni valamit, amiről nincs tudomásom... egyelőre tovább kell folytatnom a keresést.”

¹² <http://liberadosdelolvido.org/memoria/0pdf/InformesobreArchivosComision.pdf>. Ebben a dokumentumban a polgárháború és a Franco-rendszer áldozatainak minisztériumközi bizottsága széleskörű tájékoztatást nyújt a különféle archívumok hozzáférhetőségéről és az erre vonatkozó törvényi szabályozásról. Bizonyos archívumok akadályozzák az adatokhoz való hozzáférést, kevés a személyzet, sok dokumentum megsemmisült vagy megsemmisítették, némelyikek tárolási körülményei olyan rosszak, hogy nem teszik lehetővé a konzultációt, általános a katalógizáció hiánya stb.

¹³ TAPIA 2008. 86–110.

¹⁴ WINTER 2008. 173–185.

¹⁵ http://www.santosjulia.com/Santos_Julia/Memoria_de_la_guerra.html ld. a bevezetőt, amelyben leírja Raymond Carr 1975-ös tapasztalatát a barcelonai könyvesboltok kínálatáról.

¹⁶ MUÑOZ 2008.; TREGLOWN 2013. 148–269.

¹⁷ LARRAZ 2014. 345–356.

¹⁸ Tehát az irodalom területén is emlékezetkonjunktuurával találkozunk, mint azt korábban a történelem és a közélet területén is jeleztük.

¹⁹ *Lieux de mémoire*, azaz olyan helyek, amelyek körül a történelem kristályosítja a társadalom mozdulatlan emlékezetét, lévén, hogy az élő emlékezeti közösségek, a *milieux de mémoires* már megszűnt. NORA 2011.

²⁰ LARRAZ 2014. 345–356.

²¹ Frankfurti Nemzetközi Könyvvásár 2007 meghívott vendége a Katalán Kultúra, ami a katalán nyelvű területek (*Paisos Catalans*) irodalmát képviselte, azaz Katalónia, Valencia, Baleári-szigetek, Aragónia, Andorra és franciaországi Észak-Katalónia. Ez a nyelvi alapú haza-meghatározás az irodalom esetében természetes és kézenfekvő, ami azonban azt vonta maga után, hogy hiányoztak a katalán stand kínálatából a politikailag katalán, azaz Katalónia területén élő, ám spanyol nyelven alkotó nagy írók (Juan Marsé, Eduardo Mendoza, Manuel Vázquez Montalbán stb.).

²² A Franco-korszakban a rendszer iskoláiban a Moncada által beszélt nyugati katalán dialektust egyszerűen csak *chapurreo* névvel illették, ami az ügyetlen, kevert, rossz beszéd jelölésére szolgál. A diákoknak tilos volt ezt a „fejletlen, kultúrátlan” nyelvet alkalmazni egymás közt is, ha mégis megpróbálták, akár csak a szünetben is, fenyítés járt érte (az utolsó ilyen esetet a nyolcvanas években jegyezték fel Franja területén). *Habla cristiano!* – hangzott a tiltás. Moncada, aki a középiskolai tanulmányait Saragossában egy bentlakásos iskolában végezte, önkéntelenül lázadt a szabály ellen, és mequinensai társaival az anyanyelvén beszélgetett. Arról azonban fogalma sem volt, hogy ez az anyanyelv létezik írott formában is, és európai mércével mérve is jelentős irodalmi hagyományokkal bír. Már tanítóként dolgozott szülővárosában, amikor a hatvanas évek elején egy lleidai utazás alkalmával egy antikváriumban felfedezett egy polnyi katalán könyvet, a *Selecta* kiadó műveit (az egyik első kiadó, amely katalán nyelvű köteteket publikálhatott 1946-tól, először csak klasszikusokat pl. Jacint Verdaguer), köztük Paul Valéry verseinek katalán fordítását, amikor ráébred, hogy előtte valamit addig titkoltak.

²³ Ide kívánczik Carme Riera Sant Jordi-díjas regénye, melynek címe: *La meitat de l'ànima* (A lélek egyik fele), amelyben az író nő rájön, hogy a falangista üzletember, aki felnevelte, nem az igazi apja. Anyja, aki már halott, mindig titkolta előtte valódi apja személyét, aki után nyomozásba kezd, s azt mondja: „Emlékek nélkül halottak vagyunk. Az emlékezet az emberek lelke, s talán ezért nem mondok le a lelkem egyik felének a kereséséről”. RIERA 2005. 159. Vagyis azzal, hogy nem tudja, mire emlékezzen, kérdéssé válik az egész identitása.

²⁴ „Az országos sajtó kötelező jelleggel továbbra is az ifni eseményekről adott hivatalos közleményeket, pl. hogy hadi érmet kapott egy harcban elesett ejtőernyős hadnagy, mikor a gerillák megtámadták a nemzetközi világítótornyot Cap Bojadornál, és sok helyet szentelt annak is, hogy részletesen ismertesse azokat a vallási és laktanyai eseményeket, amelyek által a tűzértség megemlékezett védőszentjéről, az apja által lefejezett keresztény mártírról, Szent Borbáláról, s amelyek a bányászok, a tűzoltók, a kőfaragók, a pirotechnikusok és a tűzérek védőszentjének ünnepén zajlottak.” MONCADA 2008. 219.

²⁵ *El Periódico*. 1992. február 19. Interjú Jesús Moncadával.

²⁶ MONCADA 2008. 27.

²⁷ A *Diari de Lleida*. 1992. március 17-i száma arról tudósít, hogy a könyv első kiadásának (1992. február) négyezer példányát két héten belül szétkapkodták a könyvesboltokból, az

Anagrama megvette a fordítás jogát, s a Magrana, a szerző kiadója már a második kiadást készíti elő, s a Könyv Ünnepe (Szent György napja) előtt még egy harmadikat is. A *Diari d'Andorra* 1992. februári kulturális melléklete főcímként közli a *Szoborgaléria* másnapi megjelenését és méltatja az író első regényét, *A folyók városát*, amely 1988-as megjelenése óta tizennégy kiadást ért meg, és hatalmas sikert aratott a közönség és a kritika soraiban egyaránt.

²⁸ A lap mellékletét a családi levéltárban találtam fénymásolat formájában, mely alapján nem állapítható meg a dátum. A cikk címe *Astérix en Mequinensa* (Asterix Mequinensában), s az oldal az író fényképével nyit, melyen a következő felirat áll: *Jesús Moncada un aragonés que escribe en catalán* (Jesús Moncada, egy aragón, aki katalánul ír). Mivel a cikkben úgy említik a *Calaveres atónites* (Álmélkodó koponyák) című novelláskötetet, mint ami a közelmúltban jelent meg, a cikk 1999-ből vagy 2000-ből származhat.

²⁹ Juan Antonio Resina Navas levele a családi levéltárban, az író hagyatékában található, amelyet a húga, Rosa María Moncada Estruga kezel.

³⁰ „Sempre he estat un narrador nat”. Interjú Jesús Moncadával. *Regió 7*, 1997. október 1. apartat Ofici d'escruiure.

³¹ MONCADA 2008. 9–10.

Irodalomjegyzék

ARÓSTEGUI, Julio (2004): „Retos de la Memoria y trabajos de la historia”. *Pasado y Memoria. Revista de la historia contemporánea*. 3. sz. 15–36.

ARÓSTEGUI, Julio (2006): „Traumas colectivos y memorias generacionales”. In: Aróstegui, Julio – Godicheau, François (szerk.) *Guerra civil. Mito y memoria*. Madrid, Marcial Pons Historia, Casa de Velázquez. 57–92.

ARÓSTEGUI, Julio (2008): „Memorias, historias y confrontaciones. Los conceptos y el debate”. In: Josefina Cuesta (szerk.) *Memorias históricas de España (siglo XX)*. Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero. 20–38.

ASSMANN, Jan (1999): *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz Kiadó.

BERNECKER, Walther L. (2008): „Luchas de memorias en la España del siglo XX”. In: Josefina Cuesta (szerk.) *Memorias históricas de España (siglo XX)*. Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero. 38–57.

LARRAZ, Fernando (2014): „La Guerra civil en la última ficción narrativa espanyola”. *La Guerra Civil. Studia Histórica. Historia Contemporánea*, Universidad de Salamanca. 32. kötet. 345–356.

LÓPEZ VILLAYERDE, Ángel Luis (2014): „La cultura de la memoria. Nuevo Balance bibliográfico”. *La Guerra Civil. Studia Histórica. Historia Contemporánea*. Universidad de Salamanca. 32. kötet. 263–283.

MONCADA, Jesús (2008): *La galeria de les estatués*. Barcelona, Edicions 62 ‘El Balanci’.

NORA, Pierre (2010): *Történelem és emlékezet között*. Budapest, Napvilág Kiadó.

REIG TAPIA, Alberto (2008): „Mitos, contra-mitos y justificaciones de la Guerra Civil Española”. In: Josefina Cuesta (szerk.) *Memorias históricas de España (siglo XX)*. Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero. 86–110.

RIERA, Carme (2005): *La meiat de l'ànima / La mitad del alma*. Madrid Alfaguara.

TREGLOWN, Jeremy (2013): *Franco's Crypt, Spanish Culture and Memory since 1936*. New York, Farrar, Straus and Giroux.

WINTER, Ulrich (2008): „La memòria complexa. Guerra Civil y dictadura en la novel·la espanyola desde 1975”. In: Josefina Cuesta (szerk.) *Memorias historicas de España (siglo XX)* Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero. 173–185.

Internetes hivatkozások

JULIÀ, Santos (2006) (szerk.): *Memoria de la guerra y el franquismo*. Madrid, Taurus y Fundación Pablo Iglesias, JULIÀ, SANTOS Bevezető.

http://www.santosjulia.com/Santos_Julia/Memoria_de_la_guerra.htm (2017-01-09).

Memorial sobre la guerra civil y el franquismo en Aragón Fundación Bernardo Aladrén <http://liberadosdelolvido.org/memoria/0pdf/InformesobreArchivosComision.pdf> (2017-01-09).

MUÑOZ MOLINA, Antonio (2008), „Desmemorias”. *El País*, 2008. szeptember 6. http://elpais.com/diario/2008/09/06/babelia/1220657954_850215.html (2017-01-09).

Történelmi Emlékezet Törvénye 2007;

<http://www.boe.es/boe/dias/2007/12/27/pdfs/A53410-53416.pdf> (2017-01-09).

Moncada családi levéltár

- *El Periódico*. 1992. február 19. Interjú Jesús Moncadával.
- *Diari de Lleida*. 1992. március 17-i száma.
- *Diari d'Andorra*. 1992. február, kulturális melléklet.
- *Trébede* 1999/2000 *Astérix en Mequinensa* (Asterix Mequinensában), *Jesús Moncada un aragonés que escribe en catalán*.
- Magánlevél Jesús Moncadának Juan Antonio Resina Navastól.
- *Regió 7*. 1997. október 1. apartat Ofici d'escriure „Sempre he estat un narrador nat” interjú Jesús Moncadával